

Raguzai bencés misszionáriusok jelentése a hódolt Dél-Magyarországról (1606)

Bevezetés

A hódolt Magyarországon működő katolikus missziók történetének egyik legrejtélyesebb, legkevésbé ismert fejezete a raguzai bencés misszionáriusok tevékenysége. Erről a vállalkozásról a korábbi irodalom mindössze egyetlen jelentést ismert;¹ a Vatikáni Titkos Levéltár brévéinek és a Római Inkvizíció dekrétumainak szisztematikus átnézésével viszont az elmúlt években sikerült felvázolni a misszió hátterének, kronológiájának és hatósugarának főbb vonásait.²

A hódoltsági bencés misszió felhatalmazásait utoljára 1606-ban erősítette meg V. Pál pápa (1605–1621). Az új egyházfő azonban a breve kiállítása előtt alaposan tájékozódni akart a bencés papok hódoltsági munkájáról. Ezért 1606. szeptember 27-én a Szent Hivatal maga elé rendelte a felhatalmazásai meghosszabbításáért folyamodó Antonio Velislavi apátot, a scutari püspökség helynökét és Ignazio Alegrettit, Magyarország egykori apostoli vizitátorát, hogy számoljanak be eddigi tevékenységükről.³ Feltehetőleg ekkor állította össze Velislavi azt a beszámolót, amely összefoglalja eddigi hódoltsági tevékenységüket. Jelentése egy sarutlan karmelita szerzetes, Pedro de la Madre de Dios tulajdonát képező dokumentumkötetben maradt fenn.⁴ Ennek az első látásra különös véletlennek egyszerű a magyarázata: Fra Pedrót ugyanis 1604-ben VIII. Kelemen pápa a missziók általános felügyelőjévé (*Superintendente General de las Misiones*) nevezte ki a sarutlan karmeliták missziós tevékenységének elismeréseként, és valószínűleg a halódó missziós kongregáció felélesztésének szándékával. V. Pál is megerősítette tisztségében, amelyet 1608-ban bekövetkezett haláláig viselt.⁵ Az általános felügyelő missziószervező tevékenységéről gyakorlatilag semmit sem tudunk, ilyen irányú működésére egyedüli forrásunk ez a kötet. Velislavi jelentésének értékét gazdag tartalma mellett ez a körülmény tovább emeli, hiszen a *Superintendente General* és a hódoltsági missziók közötti kapcsolatot bizonyítja. Ugyanakkor a beszámoló második része nagyon hasonlít a Római Inkvizícióhoz küldött jelentésekhez, ami arra utal, hogy ez a dokumentum eredetileg az inkvizíció számára készült a missziós felhatalmazások meghosszabbítása érdekében.

A két dokumentum közül az első felsorolja a vizitátorok által felkeresett helységeket, a második a leggyakrabban előforduló lelkipásztori nehézségekre mutat rá. A raguzai misszionáriusok tevékenységének súlypontja a Pozsega környéki, illetve a Dráva-menti (valpovština) és a nyugat-szerémségi plébániákra esett, bár

¹ FERMEŃDŽIN, 1892. 390–319.

² A bencés misszió történetének bemutatásától itt eltekintek. Az általam ismert valamennyi adat alapján készült áttekintés: MOLNÁR, 2002. 144–152. A bácskai működésükre összpontosító feldolgozás: MOLNÁR, 2004. 51–53.

³ MOLNÁR, 2002. 148–149.

⁴ A 107 folióból álló kötet pontos címe: *Cartapacia. Contiene algunas cosas que pueden ayudar a la conversión de los herejes, del mro pre fra Pietro della Madre di Dios*. Tartalmára l. FORTES, 1997. 244–246.

⁵ MOLNÁR, 2002. 437.

jártak a Temesközben is. Összesen huszonnégy plébániát kerestek fel, a jelentés valamennyinél megadja a katolikusok becsült számát, az oszmán közigazgatási egységet vagy a javadalombirtokos nevét, végül a plébánost és a templom titulusát. Míg a vilajetek, szandzsákok, kazák és vojvodalikok felsorolása egészében véve pontosnak tekinthető,⁶ addig a lélekszámadatok és a templom-titulusok esetében már nagyobb óvatosság szükségeltetik.⁷ A plébániák lélekszáma 1500 és 5000 fő között mozgott, de a valpovština Kuzminci és Viljevo községekhez 20.000 lélek tartozott. Ezek a valószínűtlenül nagy számok nyilvánvalóan a plébániákhoz csatolt falvak összlétszámára utaltak, feltehetőleg még így is erősen túlozva. Pozsega vidékének tizenegy katolikus plébániájából mindössze hármat láttak el világi (raguzai) papok, a többit bosnyák ferencesek gondozták. A kelet-szlavóniai és temesközi plébániákon ezzel szemben, Belgrád kivételével, csak világi papokat találtak. A második beszámoló 27 plébániáról tud a három említett területen, mindössze hat fedett templommal és összesen mintegy 120 ezer katolikussal.

A missziók során a legnagyobb gondot a szentségi élet (különösen a házasságkötések) területén elharapódzott visszaélések sokasága, valamint az egyházi épületek, a felszerelések és a jó papok hiánya jelentette. A templomokban nem voltak keresztelőkutak, ezért magánházaknál kereszteltek; a régi szentelt olajat használták, mivel ezen a területen a boszniai főpásztoron kívül nem működött püspök, aki újat szentelt volna. Nem használtak anyakönyveket, ami sok tévedést okozott a házasságkötéseknél. Az utolsó kenet és a bérmlás szentsége ismeretlen volt. Az egyházi felszerelések elhanyagolt állapotúak vagy egyáltalán nem is léteztek; templomok hiányában magánházaknál miséztek felhatalmazás nélkül. A paphiány miatt az eretnekeknek kereszteltették meg a gyerekeiket, mások keresztség nélkül haltak meg. A felnőttek sem gyóntak, a hívek teljes tudatlanságban éltek, nem ismerték a Miatyánkot és az Üdvözlégyet, sőt keresztet sem tudtak vetni. Számos visszaélés burjánzott a házasságkötés körül: házasodtak, váltak és újraházasodtak a kádi előtt; törökkel házasságban élő, sokszor nem is annyira akarattuk ellenére elrabolt katolikus nők a szentségekhez járultak; máskor pedig az apa hálta el kiskorú fia helyett a házasságot; a török bíróság előtt hamisan esküdtek, hogy hitsorsosait kimentették. A vizitátorok szerint a helyi papok nemcsak tudatlanok, hanem rosszéletűek is voltak (ágyasság, kereskedés, uzsora).

Az itt közzétett jelentésből, illetve a korábban publikált és feldolgozott forrásokból⁸ egyértelműen kirajzolódnak azok a lelkipásztori problémák, amelyek a hódoltsági missziók kezdeti időszakát jellemezték. A katolikus papok száma a XVI. században radikálisan lecsökkent, ezért a hívek teljesen tudatlanok voltak a hit kérdéseiben, másrészt gyakorlatilag nem éltek szentségi életet. Az egyházi épületek elhanyagolt állapotban, sokszor fedetlenül álltak, a liturgikus felszerelések szinte mindenütt hiányoztak. A papság szellemi és erkölcsi színvonala meglehetősen alacsony volt, a bencések és a világi papok a bosnyák ferenceseket, a barátok viszont az előbbieket vádolták nagyon súlyos visszaélésekkel. A hódoltsági katolikusok gyakran kerültek a muszlimokkal és az oszmán hatóságokkal az egyház által

⁶ MOAČANIN, 2001. (különösen a térképmelléletek)

⁷ A szerémségi és szlavóniai templomok török kori topográfiáján jelenleg dolgozom, a vizitáció ilyen vonatkozású adatait a többi missziós jelentés információival együtt fogom értékelni.

⁸ TÓTH, 2002. 127–130.; MOLNÁR, 2003.

tiltott kapcsolatba, elsősorban a házasság vagy a vallásgyakorlat más területein. Végül alapvető nehézséget jelentett, hogy a XVI. század végén és a XVII. század elején a hódoltságba érkező vizitátorok a hódoltsági papoktól és híveiktől a trienti zsinat normáit kérték számon, aminek érthető módon nem tudtak megfelelni. A misszió hatósugara, mint ezt az alábbiakban közzétett dokumentum is jelzi, a Dráva–Száva közére, a Temesközre és néhány, raguzaiak és bosnyákok lakta településre terjedt ki. A jelentés értékét növeli, hogy említi Kanizsát és Székesfehérvárt, ugyanis ezekről a városokról a későbbi beszámolók hallgatnak. Kanizsára a vizitátor nem jutott be, a környező falvakat ellátó papot pedig a törökök karóba húzták; Fehérváron egy András nevű papot találtak, aki ötezer hívőről gondoskodott – az andocsi jezsuita misszióról szóló beszámolókon kívül ez az egyetlen adat, amelyet a hódolt Fehérvár katolikus vallási életéről ismerünk.

Források

Antonio Velislavi OSB apostoli vizitátor jelentése a hódolt Magyarországon végzett egyházlátogatásáról

Dátum nélkül [1606]

(Archivum Generale Ordinis Carmelitarum Discalceatorum vol. 281/e, fol. 48r–49r, 49Bv, 91r–92r, 92v)

Per più particular informatione dei capi dati in materia della visita fatta auctoritate apostolica da Don Antonio Velislavi⁹ illirico, abbate di SS. Sergio et Baccho¹⁰ in Albania et compagni, nelle provincie di Possega,¹¹ Srien¹² et Temisvar¹³ del regno d'Ungaria, che sono soggette al dominio del Turco, si dicono le cose seguenti.

Partendosi detti visitatori da Ragusa,¹⁴ et passando per il regno di Bossina,¹⁵ dopo otto giorni di viaggio intrarono nella provincia di Possega situata tra li fiumi Drava¹⁶ e Sava,¹⁷ nella città di Bagnaluc,¹⁸ luoco principale, dove risiede il Bassa, dove trovarono due frati zoccolanti che essercitavano ivi la cura d'anime, cioè frat'Antonio et fra Filippo, et per non esservi chiese se non dirute, si valevano d'un luoco remoto tra mercanti christiani, et dicevano, che tra la città et casali convicini potevano esser circa 5 mila anime christiane del rito romano, oltre molti schismatici.

⁹ Antonio Velislavi raguzai bencés szerzetes, hódoltsági misszionárius

¹⁰ Az albániai Bojana folyó melletti Szent Sergius és Bacchus apátság, a török időkben a scutari püspök székhelye

¹¹ Pozsega (ma: Požega, HR)

¹² Szerémség (ma: Srijem, HR)

¹³ Temesvár (ma: Timișoara, RO)

¹⁴ Ragusa (ma: Dubrovnik, HR)

¹⁵ Bosznia

¹⁶ Dráva folyó

¹⁷ Száva folyó

¹⁸ Banja Luka (BiH)

2° andarono a Cobas¹⁹ terra famosa, dove risiede il Vaivoda, et trovarono ivi Don Ignazio Alegretti²⁰ monaco dell'Ordine di S. Benedetto, che essercitava la cura d'anime al numero tra la terra et contado di circa 1500. Vi era una chiesa sotto l'invocatione di S. Maria di Clostro, ma scoperta et senza alcun suppellettile.

3° giunsero a Cernich²¹ città famosa, dove risiede il Sangiaco, et trovarono per rettori dui frati zoccolanti, fra Niccolo et fra Marco, che dissero esservi circa 4000 anime. Vi è la chiesa chiamata S. Leonardo scoperta.

4° passarono a Drinovaz,²² dove risiede un Cadi, et trovarono un abbate, fra Christoforo franciscano, che ivi essercitava la cura d'anime al numero di 1400 in circa, la cui chiesa è S. Niccolo coperta, con suo altare.

5° arrivarono a Ratcobpotoch,²³ dove risiede un Achmat, et trovarono per parochio un prete Matteo Ragusio, con chiesa coperta chiamata S. Pietro, et con anime più di 3 mila.

6° andarono a Buzzio,²⁴ dove risiede un Calenderbeg, et trovarono per parochio un frate Ambrosio zoccolante, et chiesa di S. Martino coperta, et anime più di 4000.

7° andarono a Bercino,²⁵ dove risiede un Vaivoda, et trovarono non esservi rettore alcuno, ancorchè vi siano circa 3000 anime senza cura, ma con chiesa scoperta.

8° passarono alla città reale di Possega, dove risiede il Sangiaco, et della chiesa di S. Paolo, che ivi era catedrale, s'è fatta una moschea, et il parochio, che ivi sta, chiamato fra Giorgio zoccolante, celebra in un luoco remoto tra mercanti, et vi sono anime 1500 incirca, oltre quelle delli casali, nelli quali stanno altri frati, cioè in Velica²⁶ a S. Anna dui frati con cura di 5000 anime in circa di tutti quei contorni.

9° In Resnich,²⁷ dove risiede un Machmut Beg, trovarono prete Pietro di Vicenza, con cura d'anime più di 3000, et con chiesa di S. Luca scoperta.

10° In San Giorgio,²⁸ dove risiede un Russacovich, trovarono un abbate fra Gio. zoccolante con cura d'anime circa 2300 et chiesa di S. Ambrosio scoperta.

11° In Nassice,²⁹ dove risiede un gran Cadi, trovarono un frate Niccolo zoccolante, con cura d'anime più di mille, et chiesa di S. Antonio alquanto coperta.

Provincia di Riesn³⁰

¹⁹ Slavonski Kobaš (HR)

²⁰ Ignazio Alegretti raguzai bencés szerzetes, hódoltsági misszionárius

²¹ Cernik (HR)

²² Brodski Drenovac (HR)

²³ Rakov Potok (HR)

²⁴ Bučje (HR)

²⁵ Brčino (HR)

²⁶ Velika (HR)

²⁷ Resnik, egykori település Pozsega mellett

²⁸ Đurđanci (HR)

²⁹ Našice (HR)

³⁰ Szerémség

Passati poi nella provincia di Srien, di là dal fiume Sava, situata tra li fiumi Drava et Danubio, fecero capo in Giacomo,³¹ dove risiede il Sangiaccio, et trovarono un prete Pietro con cura d'anime più di 4000, et chiesa di S.to Imbrech scoperta.

2° In Guraseci,³² dove risiede un Cadi, trovarono un prete Matteo con cura d'anime 3400 in circa, et chiesa di S. Bonaventura scoperta.

3° In Aniemci,³³ dove risiede un Vaivoda, trovarono un prete Marino, podagroso, che celebrava la messa sedendo, con cura d'anime più di 3000, et chiesa di S. Pellegrino scoperta.

4° In Gorani,³⁴ dove risiedeva un Mehemet Celebia, trovarono un prete Marino giovane di 30 anni, con cura d'anime 2500 in circa, et chiesa di S. Caterina scoperta.

5° In Cusminci,³⁵ dove risiede un Vaivoda alla ripa di Drava, et in Villevo³⁶ et loro casali trovarono un prete ammogliato et un frate augustiniano, et anco un'altro prete che haveva moglie et figliuoli, con cura d'anime più di 20 mila, li quali mai hanno voluto per mera ignoranza accettar il Calendario Gregoriano. In Villevo vi era la chiesa di S. Margerita coperta.

6° In Canissa³⁷ non potero entrare, dove risiede un Bassa, ma nelli casali trovarono un prete Stefano (quale poi s'è inteso essere stato impalato da Turchi) con cura d'anime circa 4 mila, et chiesa di S. Agostino scoperta.

7° In Vochinovo,³⁸ dove risiede un Vaivoda, et dove già era un monasterio celebre di frati augustiniani,³⁹ li cui vestigii ancora ne fanno fede, trovarono un prete Niccolo con cura d'anime circa 3500, il titolo di quella chiesa si chiama S. Girolamo.

8° In Carasevo,⁴⁰ dove risiede un Achmat, trovarono un monaco di S. Benedetto chiamato Don Blasio, con cura d'anime più di 4000, et chiesa di S. Biagio scoperta.

9° In Albagreca,⁴¹ dove risiede il Gran Serdar, trovarono un frate Gregorio zoccolante con cura d'anime 1200 in circa, et chiesa di S. Sebastiano alquanto riparata in un cantone, dove si celebra.

10° In Asmederevo,⁴² dove si risiede un Cadi, trovarono un prete Pietro con cura d'anime 400 in circa, et chiesa di S. Martino nel modo detto nel precedente capo.

Nella provincia di Temisvar

³¹ Diakóvár (ma: Đakovo, HR)

³² Đuričić (HR)

³³ Nijemci (HR)

³⁴ Gorjani (HR)

³⁵ Kuzminci, egykori plébánia a Dráva mellett

³⁶ Viljevo (HR)

³⁷ Kanizsa (ma: Nagykanizsa, H)

³⁸ Voćin (HR)

³⁹ Voćinon, vagyis a középkori Atyinán csak ferences kolostorról van tudomásunk, így vagy ennek maradványait látta a vizitátor, vagy pedig a közeli velikai ágostonos kolostorra gondolt.

⁴⁰ Karaševo, egykori plébánia a Dárva mellett

⁴¹ Belgrád (ma: Beograd, SCG)

⁴² Szendrő (ma: Smederevo, SCG)

Finalmente intrati nella provincia di Temisvar oltre il Danubio, che confina con il dominio dell'Imperatore, primieramente andarono nella città principale di Temisvar, dove risiede un Bassa, et dove già furono attossicati dui altri visitatori apostolici, cioè il Vescovo di Stagno⁴³ et Don Ambrosio⁴⁴ abbate Raguseo; et ivi trovarono un prete Niccolo con cura d'anime più di 4000 et chiesa di S. Michel Arcangelo scoperta.

2° In Mitroviz,⁴⁵ dove risiede un Vaivoda, trovarono un prete Giovanni con cura d'anime circa 4 mila, et chiesa di S. Ludovico scoperta.

3° In Albaregale,⁴⁶ dove risiede un Bassa, trovarono un prete Andrea con cura d'anime circa 5000, et chiesa di S. Lorenzo scoperta.

Nel resto di questa povincia sono tutti heretici et schismatici.

Nota particolare della visita
fatta nelle provincie di
Possega, Srien et Temisvar

Copia delli capi et casi ritrovati nella visita fatta da me Don Antonio Velislavi abbate di SS. Sergio et Baccho in compagnia delli Reverendi Padri Don Ambrosio Tersene abbate della Congregatione Melitense di Ragusa, et Don Innocenzo Stoici⁴⁷ vescovo di Alessio in Albania, nel regno di Ungaria, nella provincia di Possega, Srien et Temisvar nel dominio del Turco circa li christiani del rito romano.

Sono in dette 3 provincie chiese parochiali n° 27, nelle quali provincie si vede che anticamente sono state più di 200 parochie.

Item nella provincia di Possega et Srien¹ sono anime christiane del rito romano circa 120 mila, et sono governate da detti 27 parochi tra preti e frati.

Item in dette provincie sono chiese coperte et con tetto solamente 6, essendo le altre tutte rovinate et distrutte.

Item in nissun luoco di dette provincie vi sono fonti battismali, ma si battezza per le case private et in campagna.

Item usano olio santo vecchio, alcuni non potendo et altri non curandosi haver del novo, per non esservi in dette provincie alcun vescovo, eccetto il vescovo di Bossina, distante otto giornate dalle dette provincie.

Item non si tiene libro delli battezzati, et per questo mancamento si fanno molti errori nel contrahere matrimonii.

Item quasi nissuno eseguisce il sacramento dell'estrema untione.

Item tutte le chiese sono spogliate et nude di paramenti et supellettili sacri, et se pure si trova qualche calice, corporale o paramenti, quelli per negligenza di parochi sono sporchi et indecenti.

Item per mancamento di chiese si celebra la messa per le case private et luochi profani, senza la dispensa in ciò necessaria.

⁴³ Bonifacije Drakolica stagnói püspök és hódoltságí apostoli vizitátor, 1582-ben hunyt el Temesvárt.

⁴⁴ Ambrosio da Ragusa, a meledai bencés kongregáció apátja, hódoltságí misszionárius

⁴⁵ Szávaszentdemeter (ma: Sremska Mitrovica, SCG)

⁴⁶ Székesfehérvár

⁴⁷ Innocenzio Stoicino raguzai bencés szerzetes, hódoltságí misszionárius, alessiói (Albánia) püspök

¹ Betoldva: et Temisvar

Item per penuria di sacerdoti si portano i fanciulli a battezzare da heretici, altri si moreno senza batesimo, et li adulti non operano il sacramento della penitenza.

Item non è più in uso, anzi è persa la memoria del sacramento della confirmatione, et così tutti moreno senza esser chresimati.

Item per l'istessa penuria di sacerdoti che insegnino la dottrina christiana, vi sono non solo infiniti che non sanno il Paternoster et l'Avemaria, ma anco molti vecchi che non sanno farsi il segno della santa croce.

Item si trovano infiniti huomini che repudiata la prima moglie, o per bruttezza o per altro disgusto, pigliano altra moglie, et all'incontro donne, che lasciato il primo marito se ne pigliano un altro a modo loro, et quel che è peggio, vogliono per forza la licenza di poterlo fare, o vero l'assolutione doppo che l'hanno fatto, ricorrendo a quest'effetto all'autorità di superiori Turchi.

Item molti vanno a contraer li detti illegitimi matrimonii avanti il Caddi turco, in mano del quale giurano sopra il libro d'Evangelii et sopra la croce per verba con presenti vis, volo.

Item si trovano molte donne christiane che inamorate di Turchi, non potendo haver licenza di sposarsi con quelli per la diversità delle leggi, s'accordano d'esser violentate da quelli, per poter scusarsi che non vi sia concorsa la volontà loro, con ciò sia che volendo esser continuar nel resto la vita christiana, pretendono di non esser prohibite dai sacramenti ecclesiastici, li quali si fanno dare per forza mediante l'autorità de loro mariti che dominano. E ben vero che quantunche la donna sia christiana, tuttavia la prole resta turca, come il padre.

Item si trovano altre che veramente sono violentate ad [...] ^{II} con Turchi contra la propria volontà, et con queste non si fa difficoltà nell'amministrarli i santissimi sacramenti.

Item quando occorre qualche delitto fatto da un christiano, il Caddi turco chiama li antiani di quel casale, et li fa giurar sopra il messale et sopra la croce di dover dire la verità. Ma essi per escusar il delinquente giurano il falso et poi domandano l'assolutione, la qual per lo più gli viene data.

Item quando talvolta si contrae matrimonio tra dui, et lo sposo non sia ancora atto a consumarlo, il padre di esso si dorme con la sposa sin tanto che il figliuolo sia d'età. Indi domandano l'assolutione, et la vogliono per forza.

Item in quelle parti si trovano molte stregane et malie, et particolarmente di donne, in modo che se ne trova molta quantità di vessati dal demonio.

Item permolti christiani danno volontariamente le loro figliuole per moglie a Turchi, et tanto essi quanto il resto del parentado vanno a quelle nozze nefande, et poi domandano e vogliono l'assolutione.

Item quelli pochi sacerdoti che sono in quelle parti, oltra d'esser ignorantissimi, sono anco di mala coscienza, concubinari, mercanti et usurarii, che però dal mal esempio loro ne succedono quasi tutti li sopradetti abusi et inconvenienti.

Copia della visita
delle provincie di Possega,
Srieni et Temisvar.

^{II} Szakadás miatt olvashatatlan.

Rövidítések és irodalomjegyzék

FERMENDŽIN

1892 FERMENDŽIN, Eusebius: *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum registis ab anno 925 usque ad annum 1752*. Zagrabiae, 1892. (*Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* 23)

FORTES

1997 FORTES, Antonio: *Las misiones del Carmelo Teresiano 1584–1799. Documentos del Archivo General de Roma*, Roma, 1997. (*Monumenta Historica Carmeli Teresiani. Subsidia* 6)

MOAČANIN

2001 MOAČANIN, Nenad: *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*. Slavonski Brod, 2001. (*Bibliotheca Croatica: Slavonica, Simiensia et Baranyensia. Studije* 3)

MOLNÁR

2002 MOLNÁR Antal: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. (1572–1647)*. Bp., 2002. (*Humanizmus és Reformáció* 26)

2003 MOLNÁR Antal: *Ismeretlen inkvizíciós forrás a hódolt Budáról. (Don Vincenzo di Augustino raguzai káplán jelentése a Szent Hivatalnak 1599-ből)*. In: *Levélári Közlemények* 74 (2003) 191–220.

2004 MOLNÁR Antal: *A kalocsai érsekség a török korban*. In: *UÓ: Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez*. Bp., 2004. (*METEM Könyvek* 45) 41–79.

TÓTH

2002 TÓTH István György: *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717) I. (1572–1636)*. Roma–Budapest, 2002. (*Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Fontes* 4)